

**КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ТЕРМІНОПОНЯТТЯ «ЛЮДИНА»
У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ КУЛІША**

У статті розкрито концепцію людини у творчості Миколи Куліша, проаналізовано смислове наповнення понять «людина», «люди», схарактеризовано контекстуальне сприйняття цих лексем, що засвідчує філософську й етичну інтерпретацію письменника.

Ключові слова: антропоцентризм, людина, люди, термінопоняття, лексема.

In the article conception of persons in Mykola Kulish's creation is exposed, the semantic filling of concepts «person», «people» is analysed, contextual perception of these lexemes, which certifies philosophical and ethics interpretation of writer, is displayed.

Key words: anthropocentrism, person, people, terminoponyattya, lexeme.

Антропоцентризм тексту зумовлений егоцентричною позицією людини (в образі автора й образах персонажів) у семантичному просторі тексту. Літературні твори вже за своєю природою антропоцентричні, оскільки людина є творцем тексту, інтерпретатором дійсності та дійовою особою.

Сьогодні увага лінгвістів посилилася до людського фактора: основні акценти змістилися з об'єкта пізнання на суб'єкт, коли людина розглядається в мові й відповідно мова в людині. У структурі мови організація знань відбувається за аналогією до людських уявлень про навколишній світ, мовні явища аналізуються через призму сприйняття людиною.

Антропоцентризм упроваджувався ще античними філософами (Сократ, Платон, Геракліт, Протагор, Демокрит, Арістотель), які розглядали людину як мірило всіх речей. У часи середньовіччя і практично до початку XIX ст.

антропоцентризм ігнорувався науками про людину. Особливої ваги він набув у лінгвістичній концепції В. фон Гумбольдта. Дослідник поєднав колективний та індивідуальний антропоцентризм на ґрунті взаєморозуміння носіїв однієї мови, що було потім розведене по різних лінгвістичних школах, і до середини ХХ ст. лінгвісти до антропоцентризму практично не поверталися [6, с. 32].

У лінгвістиці антропоцентризм перетворився на один з основних чинників, який зумовив зосередження лінгвістичних студій на вивченні мови в співвідношенні з людиною, її мисленням, світобаченням, роллю у створенні культури, цивілізації, на виявленні здібностей людини до пізнання світу, що відображається й у мові. Антропоцентричний принцип пов'язаний зі спробами розглядати мовні явища в межах діади «мова та людина». Ідея антропоцентричності мови – ключова в сучасній лінгвістиці (праці Н.Д. Арутюнової, А. Вежбицької, Ю.Д. Апресяна, В.М. Алпатова, В.А. Маслової, В.М. Телії та ін.). Як зазначає О. Кубрякова, «антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає в тому, що мовознавці вивчають наукові об'єкти передусім з огляду на їх роль стосовно людини, на їх призначення і життєдіяльність, на їх функції щодо розвитку людської особистості» [2, с. 142].

Основою світоглядних та естетичних трансформацій у мистецтві початку ХХ століття стали насамперед суперечливі зміни у внутрішньому світі людини. Доба духовних потрясінь, що пройшли крізь людські душі, зачепивши свідомість, знищивши традиційні етичні орієнтири й установки, виводить на арену наукових, філософських, мистецьких досліджень неповторну індивідуальність з трагічним світовідчуттям [5].

Творчість Миколи Куліша – це складна система різноманітних художніх чинників, концепцій, де переважають як реалістичні картини, так і картини символічно-умовного характеру, де простежується світоглядне й філософське зіткнення особистостей. Найвизначніше у нього – люди й типи, уміння відтворювати людську природу, драму становлення Людини. Сучасник для Миколи Куліша – глибоко трагічна істота: справжня людина не може

самореалізуватися за умов неволі й тотального підлабузництва. Його герої – люди самотні, самотні навіть у юрбі.

Метою статті є дослідження смислового наповнення термінопоняття «людина» у творчості Миколи Куліша відповідно до тлумачень Словника української мови в 11-ти томах, відображення в текстах функціональних особливостей аналізованого матеріалу та його зв'язку з інформаційним масивом творів.

У світоглядно-естетичному континуумі кінця XIX – початку XX століть художня реальність характеризувалася модернізованою концепцією людини, новими параметрами її виміру. Людина все більше осмислювалася як знакова величина соціоментальних процесів, постаючи речником найважливіших соціально-політичних та морально-етичних категорій [1, с. 220].

У творах Миколи Куліша домінує увага до людини як активного суб'єкта пізнання, що має індивідуальний і соціальний досвід, систему знань про світ. Тому термінопоняття «людина» у творчості письменника охоплює значний пласт лексики, що стосується опису людини в різних її проявах. У зіставленні з реєстром одинадцятитомного Словника української мови [7] значення лексеми «людина» (одиничне до «люди») висвітлюється в драматичних творах М. Куліша в таких аспектах: 1. Будь-яка особа, кожний (*В кожної людини є своя совість* [4, с. 315]); // *Людська постать (Бачите, бачите, він не покохав вас, Улю, як жєницину, ну, як людину, нарешті. Він у вас шукає тільки щось українське, він тільки українського хоче...* [4, с. 156]). 2. Особа як утілення високих інтелектуальних і моральних властивостей (*Од вас тепер залежить, щоб оновилася людина і земля у просторах блакитних, як лебідь біла на тихих ставах, музично і вільно попливла...* [4, с. 57]; *Пішов у буду, а не став на коліна... Здохну от у цій буді, а не стану! Хоча я не знаю, для чого тоді людині коліна? Та й хіба в колінах згинається людина?* [4, с. 302]). М. Куліш об'єктивно висвітлював складну проблему характеру в українській драматургії 20 – початку 30-х років XX століття. Такий підхід

кардинально змінював суспільне уявлення про людину – замість толерантного ставлення нав'язувалася жорстока класова ненависть.

У центрі уваги М. Куліша завжди стоїть особистість у різних своїх проявах. Тож не випадково слово *людина* та його слововформи проходять через усю творчість письменника, актуалізуючи інші лексичні елементи, що асоціюються з поняттям *людина*: *Так! Вони загнали нас у льохи, вони хотіли зробити з нас трупи, а з наших домів – домовини, але дуже дивно, що їх за це думають судити, як людей!* [4, с. 245]. У розумінні Миколи Куліша кожна людина – це особистість, яка повинна духовно рости й «оновлюватися»: *Негайну реформу людини прийшов я робити до вас* [4, с. 68]; *Ми люди темні, а я не хочу бути темним. Я не можу так... Тепер революція, і вчитися треба всім, всім...* [3, с. 39]. Образ людини в драматичних творах постає насамперед як образ думки, системи мислення. Її характер розкривається в діалогах, самоспостереженнях над власним життям.

Згідно з правилами антропоцентричного принципу світобудови, людина, що знаходиться в центрі Всесвіту, у своїх помислах чи діях нічим не обмежена, вона може все завдяки власним зусиллям. Однак М. Куліш неодноразово наголошує на залежності людини від соціальних чи матеріальних умов: *А що таке живий без грошей? Це вже напівмертва людина. Від неї тхне хворобами, голодом, смертю* [4, с. 309]; *Що серце, що наше серце, коли святая святих тепер у людини – кишеня, коли вона не порожня, звісно!* [4, с. 316]. У художній тканині творів М. Куліша людина розкривається через індивідуальне світосприйняття персонажа, перетворення психічного й внутрішнього світу героя, його світорозуміння й самоусвідомлення, що стало основою концепції людини доби Розстріляного Відродження.

Лексема «люди» у творах М. Куліша має широке коло інтерпретацій і трактується як: 1. Суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, у протиставленні іншим істотам: *Люди ж тебе просять, не звірі!..* [3, с. 76]; // звичайно з означ. Особи, що належать до певної

суспільної групи, середовища: *Ну, громадяни, товариші, а краще й простіше – мої ви милії люди, руськії люди, їй-богу! Бо всі ми перш за все руськії люди...* [4, с. 135]; // з означ. Особи, об'єднані певними характерними або спільними ознаками: *...Хто ж, як не ти прийшов до товаришів, которі спеціалні люди, в революції напрактикувалися, а ти їм заважаєш?* [4, с. 40]. 2. Сторонні, інші особи у протиставленні суб'єктові: *І все ж таки, рівняючи до більшовиків, його мучили люди!* [4, с. 245]; // Особи, що оточують певного суб'єкта: *А люди проходять і навіть голови не повертають...* [4, с. 295]; // Особи, що мають справу з певним суб'єктом: *Він зрозуміє, бо він бачить і чує, як шкодять революції люди, люди і люди* [4, с. 40]; // Уживається у значенні узагальнення, узагальненого звертання (часто з означеннями *милі, милії, добрі*): *Милії ви мої люди!* [4, с. 142]; *Люди добрі! Подивіться, яке варварство!* [4, с. 26]. 3. Особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники: *Трудящі люди, пролетаріат!..* [4, с. 201].

Герої драм М. Куліша постійно балансують на перетині проєкцій добра та зла. Життя штовхає їх то в закут ненависті, то в тенета сліпої любові. Людину з негативними рисами характеру, аморальною поведінкою письменник виокремлює з-поміж інших на основі протиставлення в контексті твору: *Не взагалі людину, а одну людину. Людину, котра заподіяла людям за своє життя багато лиха* [4, с. 307]. Реальність життя у творчості М. Куліша зображується з позиції людини і в порівнянні з людиною. Продуктивне бачення людини розкривається переважно у взаємозв'язку з іншими людьми.

Відомо, що людина виконує три різновиди дій – фізичні, інтелектуальні, мовні; реагує на зовнішні чи внутрішні впливи; їй властиві бажання, знання, думки, мрії, сприйняття, емоції тощо. Дієвість людини, реалії її життя розкриваються в драматичних творах Миколи Куліша в результаті поєднання лексем «людина», «люди» із дієсловами: *людина оновилася, кричить, згинається, любила, кохалась (27 год людина любила канарок, щоб ладаном пахло, у співах церковних кохалась – і щоб даром оце все минулось йому?* [4, с. 15]); *люди* проходять, мусять плакати, прийшли, казали, не чули, перестали

розуміти, довідались (*Балакають так, що вже мене люди перестали розуміти* [4, с. 142]). Фактичний матеріал засвідчує, що лексема *люди* (іменник у множині на означення певної кількості осіб, які пов'язані спільними ознаками, справами, поглядами, переконаннями тощо) у творах Миколи Куліша виступає переважно в значенні суб'єкта дії, а лексема *людина* (як одиничне до *люди*) – у значенні об'єкта. Тобто *людина* активна у своїх діях саме тоді, коли вона взаємодіє з іншими людьми, знаходиться в їхньому оточенні. За частотністю вживання лексема *люди* у творчості М. Куліша переважає над лексемою *людина*. Наприклад, у п'єсі «97» слово *люди* та його словоформи вжито 35 разів, а *людина* (в однині) – тільки 1 раз. Це пояснюється як більшою кількістю визначень цієї лексеми, що репрезентовано в Словнику української мови, так і баченням письменника спільних поглядів людей та їхніх дій: *А хто ж вони за люди, оті герої?* [3, с. 45]; *Як ще колись козаки приїздили вбивати людей за ту панську економію, що спалили, – так люди, як люди... Той утік, той заховався...* [3, с. 82].

У тому ж значенні, що й «*люди*» представлена лексема «*люд*» (*Це знак тому, що багато ще люду загине на шибеницях...* [3, с. 53]). Згідно з трактуванням Словника української мови значення лексеми «*люд*» у драматичних творах М. Куліша також розкривається як «група людей, належних до якого-небудь середовища» [7, с. 566] (*А ти, Гнате, не знущайся з темного люду! Кого дуриш?* [3, с. 76]) та як «основне трудове населення в класовому суспільстві» [7, с. 566] (*А нині читаю відозву нашої Центральної ради: народ український, народ селян, робітників, трудящого люду... місяць минув, а яка одміна!* [4, с. 184]).

Отже, аналізуючи концепцію людини у свідомості М. Куліша, зважуємо на смислове наповнення понять «*людина*», «*люди*», яке особливо не відрізняється від тлумачень Словника української мови в 11-ти томах. Однак контекстуальне сприйняття цих лексем засвідчує філософську й етичну інтерпретацію письменника, для якого основними критеріями оцінки людини є одвічні людські цінності. Уявлення М. Куліша про людину цілком спирається

на принцип реалізації свободи як способу творення та усталення «цілісної» особи, що можливо за умов наявності самої свободи як фактору, який впливає на фізичний аспект її існування, та через удосконалення («реформу людини»).

Перспективним вважаємо комплексне дослідження концептуального поля «світ людини» у драматичних творах Миколи Куліша.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія] / Костянтин Голобородько. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 527 с.

2. Кубрякова Е.С. Роль словообрання в формироваии языковой картины мира / Е.С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 141-142.

3. Куліш М.Г. Твори : В 2 т. / М.Г. Куліш. – К. : Дніпро, 1990. –

Т. 1 : П'єси / [Упоряд. Л.С. Танюк]. – 509 с.

4. Куліш М.Г. Твори : В 2 т. / М.Г. Куліш. – К. : Дніпро, 1990. –

Т. 2 : П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / [Упоряд. Л.С. Танюк]. – 877 с.

5. Романенко О.В. Концепція людини в українській літературі 20-х років (на матеріалі прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / О.В. Романенко. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 21 с.

6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

7. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / [Редкол. : акад. І.К. Білодід та ін.] – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1973. – 840 с.